

Studietur til Bosnien-Hercegovina

stiftspræst dr.theol. Lissi Rasmussen

En gruppe bestående af seks medarbejdere i Islamisk-Kristent Studieceter (IKS) var 24/4 til 2/5 2004 på studietur i Bosnien-Hercegovina for at studere den multietniske og multireligiøse situation, særligt i Sarajevo og i Mostar. Den bosniske filosof , Safet Bektovic og undertegnede var rejseledere. Safet havde på forhånd kontaktet de steder, vi ville besøge og de mennesker, vi gerne ville tale med.

Islamisk uddannelse i Sarajevo

Da vi i IKS gennem længere tid har interesseret os for uddannelse af imamer og er involveret i samtaler med politikere og universitetsfolk om en evt. dansk islam-uddannelse, der kan danne grundlag for en imam-funktion, var islamisk uddannelse og særligt imam-uddannelse en af vores hovedinteresser.

Vores første besøg i Sarajevo gjaldt derfor *Fakultetet for Islamiske Videnskaber*, hvor vi talte med en af professorerne, *prodekan Ismet Busatlic*, som underviser i islamisk kultur og civilisation. Fakultetets historie går helt tilbage til det 15.århundrede, hvor det først fungerede som en slags juridisk højskole, der uddannede sharî'a-dommere, der havde autoritet inden for familieforhold, arveret og skolevæsen – dog kun i forhold til muslimer. Sharî'a-domstolene blev afskaffet i 1946, hvorefter fakultetet fungere som grunduddannelse for imamer.

I dag er der ca.200 ordinære studerende ved fakultetet. Nogle bliver lærere, andre imamer eller muftier. 14 skriver PhD-afhandlinger og 5 doktor-afhandlinger. Der er bl.a. ansat en professor i komparativ religion, og der er et samarbejde med det katolske teologiske universitet. Her låner man f.eks. kristne lektorer til at undervise i kristendom. Det modsatte er dog ikke tilfældet. Efter krigen 1992-95 har der været et vist praktisk samarbejde mellem præster og imamer, bl.a. om at oprette en pensionsordning og omkring religionsundervisning i skolerne.

Senere den første dag besøgte gruppen hovedkontoret for *Det Islamiske Trossamfund (Rijaset)*, hvor vi havde en samtale med *Muharem Omarkic*, som er ansvarlig for imamers forhold og islam-uddannelse, og som selv underviser ved det islamiske akademi i Mostar. Der er i Bosnien-Hercegovina tre akademier for uddannelse af religionslærere. Desuden er der 5 *medressaer*, et slags gymnasium, hvor eleverne også får en grundteologisk teologisk og en praktisk imam-uddannelse. For at man kan blive imam, kræves nu yderligere en uddannelse på et akademi eller et fakultet.

Sarajevo – en multireligiøs by

Når man kommer til Sarajevo, lægger man straks mærke til byens multireligiøse præg - de mange minareter (105 moskeer i alt) og kirketårne. Kirkeklokker fra de katolske og ortodokse kirker og kald til bøn fra moskéerne veksler med hinanden. Sarajevo er om nogen by mødestedet mellem islamisk og kristen civilisation, mellem orientalsk og vestlig kultur.

Indenfor en radius af 200 meter ligger hovedmoskéen, den katolske katedral (bygget 1539), den ortodokse kirke, *Guds Moders Kirke* (bygget 1868) og synagogen (bygget 1581). Et mindre antal *sefardiske jøder*, flygtet fra Spanien fandt et fristed i Bosnien-Hercegovina i det 16.århundrede,

da området var en del af det osmanniske imperium. Mange af kirkerne og moskéerne i Sarajevo led store skader under krigen. Andre var uberørt. Også synagoger blev ødelagt. En stor del af skaderne var tilsyneladende udbedret. I det hele taget bærer byen præg af krigens ødelæggelser, men også af at være under rekonstruktion.

Vi besøgte flere kirker og moskéer. Muslimerne i gruppen deltog i fredagsbønnen i den store Begova-moské. Sidst på eftermiddagen den 2.maj overværede flere af os fejringen af Muhammads fødselsdag. Da var både moskéen og pladsen udenfor fyldt af festklædte kvinder, som sang og lyttede til Koran-recitation og opbyggelig tale, alt sammen udført af kvinder. Besøget i den gamle serbisk-ortodokse kirke Ærkeenglen St.Michael Kirke - grundlagt i det 5.-6.århundrede og gennemrestaureret af prins Andrija i slutningen af det 14.århundrede – og i kirkens lille museum var en stor oplevelse for gruppen.

Vi brugte desuden nogle timer i *Det Bosniakiske Institut*, hvor vi kunne få et indtryk af Bosniens rige kulturelle arv.

Mostar – en delt by

På en to-dages udflugt i Sydbosnien var første stoppested *Mostar*, den største og vigtigste by i Hercegovina. Byen har ca. 120.000 indbyggere (ca.34% er kroater, 35% bosniakker, 19% serbere og 10% har anden baggrund) og bærer tydelige præg af de store ødelæggelser under krigen. Der var ruiner, sønderbombede bygninger, skudhuller overalt. Byen er delt i en bosnisk og en kroatisk del med en borgmester for hver bydel. Vores bosniske ven Ismet, som arbejder i byen, fortalte at der efter en måned skulle være valg til borgmesterposten. Denne gang skulle der kun vælges én borgmester for Mostar. Og det skulle være den mest kompetente, uanset etnisk baggrund.

Stari Most, den kendte bro over *Neretva*-floden stod næsten færdig genopbygget. Broen var oprindeligt bygget i 1560erne af osmannerne, men var blevet skudt i sæk i 1993. Nu stod den der igen og blev siden hen (den 23.juli) indviet. Broen udgør for mange et håb for fremtiden som et fælles samlingspunkt for kristne og muslimer, for kroater og bosniakker.

På trods af synlige ar fra krigen var der en utrolig foretagsomhed, gæstfrihed og energi i befolkningen. Samtidig med depressionen over tab og lidelse var der stor værdighed og styrke at finde hos indbyggerne. Det var en stærk oplevelse for os i gruppen.

Uden for byen havde katolikerne rejst et stort kors på *Humbjerget*, der hvor broen var blevet skudt i floden. Det blev for os et stærkt vidnesbyrd om den stærke betydning, de religiøse symboler har for den etniske identitet i området. Også en moské var bygget i området der, hvor tidligere en katolsk kirke havde ligget, for at markere bosnisk territorium.

Kristent-muslimsk samarbejde i Mostar

I Mostar mødte vi en yderst interessant og venlig person, nemlig serberen *Ratko Pejanovic*, som under og efter krigen har kæmpet for, at serbere, kroater og bosniere arbejder sammen i brandvæsenet. Det har han skrevet en bog om, *Plameni Jezici nad Mostarom* (Mostar 1997). Pejanovic' job som brandchef for øst-Mostar (dvs. den bosniakkiske del) var meget risikabelt under krigen, ikke på grund af røg og flammer, men på grund af granater og snigskytters kugler. For at få adgang til vand og af sikkerhedsgrunde måtte de ofte flytte deres brandstation til nye

steder. Brandkorpset var etnisk blandet, og Pejanovic kæmpede sammen med kroater, bosniere og serbere for at komme nødstedte mennesker til hjælp.

Mødet med Pejanovic - hans stærke personlighed, kærlige og ydmyge udstråling - gjorde et stort indtryk på os alle i gruppen. Han er et af de mennesker, som midt i elendigheden og splittelsen giver håb for fremtiden.

Et kristent og et muslimsk tilflugtssted

Uden for Mostar kan man finde to helt forskellige former for tilflugtssted, det ene kristent og det andet muslimsk. Byen *Medjugorje* har siden 1981 været et katolsk valfartssted for mange kristne. Man mener, at mere end 20 mill. mennesker har besøgt stedet i løbet af de 20 år. Ifølge seks børns vidneudsagn kom *Jomfru Maria* til syne i dette år med et budskab om fred og forsoning. Sidenhen har Jomfru Maria, der præsenterede sig som *Fredens Dronning*, angiveligt vist sig dagligt for at indbyde til fred og omvendelse. Gruppen besøgte stedet og blev vist rundt af en af dets præster. Der er en sognekirke. Desuden går mange mennesker op i de omkringliggende bjerge for at meditere. Der findes et væld af souvenir-butikker i området.

Ved Buna-kilden i den gamle by Blagaj, syd for Mostar findes et gammelt sufi-kloster, *Tekija na Buni*, et kulturmonument for den tidlige tyrkiske periode i Bosnien-Hercegovina. Klosteret blev grundlagt i 1466 og har tilhørt forskellige dervish-ordener gennem tiderne, som f.eks. *Bektashi*, *Helveti* og *Kaderiti*. Her holdt dervisherne *zikr* (ritualer med gentagelse af visse bønner), møder og undervisning. Klosteret indeholder desuden nogle få gravmonumenter. I dag fungerer *tekija* mest som en museumsagtig turist-attraktion. Sufier og andre interesserede fra området holder en gang om året en traditionel fest i forbindelse med profeten Muhammads fødselsdag.

Dubrovnik – en by i harmoni

Selv om Dubrovnik, denne smukke by ved Adriaterhavet i kroatisk område også til dels blev ødelagt under krigen, synes sårene at være helet, og byen at have genvundet sin harmoni.

Vi gik tur på den 1940 meter lange bymur, som er den mest velbevarede middelalder fæstningssystem i Europa. Byen har med sine 15-40.000 indbyggere gennem de sidste 15 århundreder udviklet en materiel og kulturel rigdom og produceret talrige kendte videnskabsfolk og kunstnere.

Travnik

To af gruppens deltagere besøgte byen *Travnik*, som var Bosniens middelalder hovedstad, hvorfra tyrkisk-osmaniske *pashaer* og *vezirer* herskede (i perioden 1699 -1850). Travnik er også hjemby for den kendte forfatter og nobelpristager, *Ivo Andric* (1892-1975). Byen er desuden kendt for sin orientalske arkitektur og for de smukke naturomgivelser. Omgivet af store bjerge fra tre sider er Travnik et af de få steder i Bosnien, som ikke blev ødelagt under krigen.

Det Internationale Multireligiøse og Interkulturelle Center

Tilbage i Sarajevo besøgte vi afslutningsvist IMIC, *Det Internationale Multireligiøse og Interkulturelle Center*, som blev oprettet i 1991 på årsdagen for FN's

Menneskerettighedserklæring og ledes af repræsentanter fra alle fire trossamfund. Centret har til

formål at styrke forsoningen og genetableringen af det multireligiøse og multietniske samfund i Bosnien og Hercegovina. Her talte vi med centrets leder, *dr.Marko Orsolic*, kroat og franciskansk præst samt med en af de kvindelige medarbejdere, *Zilka Siljak*, bosnier og muslim, som i tre år har arbejdet specielt med religion og kønsperspektiv. Begge fortalte de om centrets arbejde. En central rolle for centret er at skabe forståelse af den centrale rolle, som den åndelige dimension har i fredsprocessen.

IMIC er aktiv både lokalt og globalt i dens forsøg på at bringe forskellige grupper sammen i bøn, handling og daglig kommunikation. Dette gøres ofte i samarbejde med internationale organisationer. Der samarbejdes endvidere med universiteter og skoler.

Blandt centrets aktiviteter er korte kurser om multireligiøse og interkulturel sameksistens og om fælles bøn og meditation. Her deltager både muslimer, jøder, ortodokse og katolske menigheder i Sarajevo. Desuden arrangeres workshops og debatter, også uden for Sarajevo i de mindre byer, om vigtige problemstillinger, så som *trafficking of women*.

Siden 1993 har man afholdt årlige Sarajevo-uger om multireligiøs dialog, hvor man har analyseret religionens rolle i fredsprocessen og om multietnisk og multireligiøs forsoning (1993), om stat og religiøse anliggender og om religion og socialt liv (1994), om statsanliggender (1994), om socialt liv (1996), om forsoning: en vej til frihed (1997), om religion og menneskerettigheder (1998) og om religion og offentligt rum (1999). I 2000 blev der arrangeret symposier om dialog og civilisationer i Bosnien, Serbien, Kosova og Bulgarien.

Siden 1994 har man drevet et multireligiøst, interkulturelt møde-center med rådgivningsservice og multireligiøs åndelig vejledning for flygtninge i Tyskland. Desuden har man siden 1995 arrangeret en række ungdomsprojekter, og siden 1997 har man haft et rådgivningscenter, *Service of Goodness* for hjemvendte flygtninge med regelmæssige møder for familier fra alle samfundsgrupper. Centret startede bl.a. i 1999 et projekt for rekonstruktion, multireligiøs dialog og forsoning i Kosova. I 2004 har centret påbegyndt et pilotprojekt Multireligiøsitet og Reintegration af Bosnien og Hercegovina.

De to medarbejders erfaringer med dialogarbejdet var, at virkelig dialog ofte finder sted udenfor de etablerede trossamfund, hvor kontakten ofte er meget formel, dvs. på græsrodsplanet. De unge, både med kristen og muslimsk baggrund, er meget kritiske over for deres religiøse ledere og deres mangel på åbenhed. De følte sig svigtet under krigen og har derfor mistet tilliden til dem.

I juni måned besøgte *Marko Orsolic* IKS og mødtes med nogle af dem, der havde deltaget i studieturen til Sarajevo. Han viste stor interesse for et samarbejde mellem IMIC og IKS, evt. omkring fælles bogudgivelser og konferencer.

Fortid og nutid i Bosnien

Et gennemgående tema for situationen i Bosnien-Hercegovina, som vi oplevede den, er mødet mellem fortid og nutid. På hvilken måde påvirker eller bør fortiden påvirke nutiden (og fremtiden)? Hvordan kommer man videre og får lagt hadet og smerten bag sig? Hvordan får man opbygget et bæredygtigt fællesskab, hvor alle kan få deres rettigheder opfyldt der, hvor de bor? Kampen for denne proces fik vi indblik i gennem vort korte ophold i området. Mødet og samtalerne med Safet Bektovic' venner, som kom fra nær og fjern for at være sammen med os,

var her en uvurderlig kilde for os til forståelse af situationen. Der er tale om en smertefuld, men nødvendig kamp.

Der er mange problemer i Bosnien-Hercegovina. Først og fremmest er der en kritisk økonomisk situation med megen fattigdom, arbejdsløshed, udbredt korruption, sortbørshandel, mangel på investeringer, lav produktion samt ineffektiv offentlig administration og megen organiseret kriminalitet etc. Undertiden fornemmer man spændingerne under overfladen i befolkningen. Der er eksempler på, at opbygning af moskéer er blevet hindret, som f.eks. i Banja Luka. Visse former for diskrimination forekommer stadig, specielt i uddannelsessystemet.

Samtidig er der en økonomisk reformproces i gang. Og der er tydelige tegn på håb om, at den multireligiøse og multietniske sameksistens gennem fem århundreder kan danne basis for, at det skal lykkes at overvinde problemerne og opbygge nye former for fællesskab. Også den mystiske religiøse tradition, som bl.a. de to valfartssteder i Medjugorje og ved Buna vidner om har været til stede i Bosnien-Hercegovinas historie, kan være med til at rette op på de destruktive kræfter, som religion har været brugt til at fremme.

Et gennemgående træk i mange af vore samtaler var et ønske om at understrege, at religion i sig selv ikke har været eller er et problem, men har været brugt af politiske ledere som en del af deres nationalistiske ideologi. Hermed blev den religiøse identitet forstærket. Religiøse symboler blev brugt til at markere national magt og identitet, til etnisk intimidering. Dette var tydeligt i Mostar-området. Den religiøse identitet er da også blevet vigtigere efter krigen. Det ses bl.a. på, at flere muslimske kvinder går islamisk klædt.

Alligevel blev det klart for os, at man ikke var vant til at tale om religion og trosmæssige forskelle. Som en tidligere bosnisk landsholdsfodboldspiller i Mostar sagde: "Jeg er nu begyndt at interessere mig for troen. Og jeg må konstatere, at vi kristne og muslimer har samme Gud." Det var generelt kendetegnende, at man først nu begynder at reflektere over det fælles i troen og de universelle principper, der findes i religionerne. Denne begyndende refleksion kan måske være med til at åbne vejen for genetablering af gensidig tillid og sameksistens mellem de forskellige folkeslag.

Bosnien lærer os, at det er farligt at sætte lighedstegn mellem etnisk og religiøs identitet. Det kan føre til udelukkelse og konflikt. Tilstedeværelsen af flere religioner er ikke et problem i sig selv, men kan være en styrke, der fremmer kulturudviklingen. Det har de været i de fem århundreder, hvor forskellige religioner i Bosnien har sameksisteret og udgjort en fælles kulturarv. Først når politiske ledere misbruger religionerne i deres nationale propaganda, bliver de et problem. Man må nu håbe, at religion i fremtiden kan bruges konstruktivt i genopbygnings- og forsoningsprocessen i Bosnien-Hercegovina.